

Mevlânâ'nın Tahkik Yolu¹

WILLIAM C. CHITTICK
ÇEV.: VAHİT GÖKTAŞ
DR., ANKARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
e-mail: vahitgoktas@gmail.com

özet

İslami entelektüel geleneğinin tanımlanmasında kullanılan anahtar terimlerden birisi de tahkiktir. Kelime anlamıyla tahkik; eşyanın hakikatini, doğruluğunu, gerçekliğini araştırmak anlamına gelmekte olup aynı zamanda bu hakikate yönelik doğru ve uygun insan cevabını ifade etmektedir. Tahkikin yapısı Mevlânâ'nın genellikle kullandığı peygamber (sav)'e ait şu duada yer almaktadır: "Rabbim bize eşyayı olduğu gibi göster".

Tahkik genellikle Müslüman felsefeciler ve teologlar arasında bir metodoloji problemi olarak tartışılmıştır. İbnü'l-Arabî ve takipçileri hakikati, insanın var oluşunun temel hedefi olarak değerlendirebilir. Mevlânâ genellikle akli yerdığı ve aşkı yücelttiği için -ancak aklın tek gözlü rasyonel akıl olarak değerlendirildiği unutulmamalıdır - tahkiki gözler göremez. Aslında tahkik gerçek aşkın zorunlu bir niteliğidir.

Mevlânâ Mesnevî'sinde, bir tekkede gece konaklayıp eşeğini kapıdaki hizmetçiye emanet eden bir yolcunun hikâyesini anlatır. "Tekkede kalan sufiler açlık ve çektikleri sıkıntılardan dolayı eşeğin sahibine haber vermeden eşeği satarlar. Güzelce bir ziyafet hazırlayıp yoldan gelen yorgun ve aç yolcuyla birlikte hep beraber yemek yeyip sema' etmeye başlarlar. Kendisine yapılan izzet-i ikramdan memnun olan yolcu da sevinç ve neşe içinde eşeğinden habersiz aşk ve vecd içinde diğer sûfilerle birlikte sema' eder. Sema', sona doğru gelince çalgıcı ağır aksak bir şekilde *khar biraft u khar biraft u khar biraft* – "Eşek gitti, eşek gitti, eşek gitti" demeye başlar. Sûfiler hep birlikte buldukları vecd haliyle "Eşek gitti, eşek gitti, eşek gitti" diyerek sabaha dek ayak teperek sema' ederler. Eşeğin sahibi de diğerlerine uyararak kendi

1 Bu makale, London Academy of Iranian Studies tarafından İngiltere'de yayımlanan *Transcendent Philosophy, An International Journal for Comparative Philosophy and Mysticism* adlı derginin Volume 8, December 2007 sayısının 1-18 sayfaları arasında "Rumi's Path of Realization" başlığı altında yayımlanmıştır.

eşeginden habersiz aynı sözleri söyleyerek sema' eder. Sabah olunca herkes tek tek tekkeyi terk etmeye başlar en son eşeğin sahibi olan yolcu kalır. Yüklerini alarak eşeğine yüklemek için ahıra gider. Bir de bakar ki; eşeği yerinde yok. Herhalde hizmetçi suya götürmüştür diyerek biraz bekler. Hizmetçi gelince yolcu sûfi eşek nerede diye sorar? Hizmetçi cevaben "sakalını yokla" der. Kızgın bir şekilde, eşeğimin gittiğini bana niye söylemedin, diye soran yolcuya hizmetçi şöyle der:

Vallahi defalarca geldim bu işleri sana duyurmak istedim.

Fakat sen, "eşek gitti" sözünü hepsinden daha tatlı, daha coşkun söylüyordun.

O da biliyor, arif bir kişi, bu kazaya razı dedim; geri döndüm.

Sufi dedi ki: Hepsi de bir hoş söylüyordu, Sözlerinden bana bir zevk geldi.

Onlara uymam, rüzgara verdi beni; o taklide yüzlerce lanet olsun."²

Hikayede, eşek insanın ömrünü veya insan ruhunun açılımına izin veren simgeyi ifade etmektedir. Benzer bir hikayede Mevlânâ İsa ve eşeğini – ruh ve beden – metaforik olarak kullanmaktadır. Eşek olmadan İsa Kudüs'e varmaz, yani beden olmadan ruh gerçek maşukuna eremez. Yukarıdaki hikâyede yolcunun tekkedeki sûfilerle birlikte söylediği sözler, önemini anlamadan elde ettiğimiz bilgi ve malumatı temsil etmektedir. Sabah, insan ruhunun gerçeğe uyandığı sabahı ifade etmektedir. Mevlânâ hikayeyi, taklidin kötü sonuçlarını göstermek için anlatmaktadır. Eğer bilgimizde sadece diğerlerini taklit eder ve bildiğimizin gerçeğini ve hakikatini fark edemezsek, hedefimizi kaybedecek ve hedefimize varmaktan engelleneceğiz. Mevlânâ'nın hikâyesinde, seyyah uyandığında, aptallığını anlamakta ve şöyle bağırmaktadır:

"Onları taklit beni rüzgâra bıraktı

o taklide yüzlerce lanet!"

Hikâyenin özüne bakarsak, ifadeler bize tanıdık gelmektedir. Bu matemî, - "o taklide " bir asırdır yüzlerce lanet-, Oryantalistlerden ve Müslüman reformcularından duyuyoruz. Mevlânâ'nın yedi yüz yıl önce taklidin, İslam toplumunu bir çöküntü ve felakete uğratacağını algılamış olduğu görülebilir. Aynı zamanda taklidi eleştirerek Şeriat konularında bağımsız karar verme uygulaması olan içtihadın yeniden canlandırılmasını öneriyordu denilebilir. Ancak bunlar erken varılacak yargılardır. Aslında burada Mevlânâ oldukça farklı bir şeyden bahsetmektedir.

İslami ilimlerde taklit iki bağlamda tartışılmaktadır. Birincisi Fıkıhtır ve burada icthadla karşılaştırılır. Yetkin bir müctehid, şeriatla başka bir şahsın fikrini takip etmez, çünkü Kur'an ve Hadis'ten doğrudan kanun çıkartabil-

2 Hikâye Mesnevî'nin ikinci cildinin 515 ile 560. beyitleri arasında anlatılır. Biz burada bu hikâyeyi, tercümede bazı tasarruflarda bulunarak özetlemeye çalıştık. (ç.n.)

mektedir. Ancak Müslümanların büyük bir çoğunluğunun müçtehit olmak için yeterli bilgisi ve eğitimi yoktur, bu yüzden bunlar mukallit olmak durumundadır. Bir başka deyişle, bu alanda yetkin müçtehitlerin fikhî hükümlerini kabul etmelidirler.

İslam'ın ilk yıllarında, Müslümanlar tedrici olarak Kur'an ve Hadisin fikhî etkilerini geliştirdiler, ancak bunlar sonuçta oldukça kompleks bir hale geldi. İlk dönemlerde bile, şeriatta saygı duyulan müçtehit olmak için, kişinin ömrünü Kur'an, sünnet, sahabe ve tabiinin görüşlerini çalışmaya ayırması gerekiyordu. Neticede, Sünniler arasında içtihat kapısının kapalı olduğu fikrî geniş kabul görmeye başladı; çünkü gerçek bir müçtehit olmak için yeterli niteliklere ulaşmak çok zorlaşmıştı. En iyi durumda âlimler yeni problemler için fetvalar verebilirdi. Günümüzde, genellikle İslam'ın modern dünyaya girebilmesi için içtihat kapısının tekrar açılması gerektiği iddia edilmektedir.

Taklidin tartışıldığı ikinci bağlam, özellikle felsefe ve tasavvuf olmak üzere entelektüel gelenektir. Burada taklidin karşılığı içtihat değil, tahkiktir. Tahkikin temel anlamı, eşyanın hakikatini ve gerçekliğini araştırmaktır. Mevlânâ taklitten bahsederken bu; teknik anlamda içtihatla ilişkili değil, tahkik ile ilişkilidir.³

İçtihat ve tahkik iki farklı dinî alanla ilişkilidir – İslam ve iman veya nakil ve akıl. Fakihler ve hukukçular kendilerini doğru eylemi tanımlamaya adanmışken, felsefeciler ve mutasavvıflar eşyanın doğru bilgisine/hakikatine odaklanmışlardır. Fakihler görülebilir faaliyet alanı ile iştigal ederken, felsefeciler ve mutasavvıflar anlamının görülmez alanıyla ilgilenmiştir.

Kur'an imanın şartlarını tek bir kelime ile – gayb kelimesi ile – özetlemektedir. Mutasavvıfların ve felsefecilerin tahkike ulaşmak için araştırdıkları şey imanın şartlarıdır. Temelde bunlar; Allah, melekler, kitaplar, peygamberler, kaza kader ve ahrettir. Bunlar imanın üç kökünde özetlenmektedir; yani Allah'a Peygamberlere ve Ahirete iman.

Sufiler ve felsefeciler tahkikin bilişsel sonuçlarını açıklarken, bugün metafizik, kozmoloji ve spiritüel psikoloji olarak sınıflandırılabilen farklı bilgi türlerinden bahsetmektedirler. Bu bilimlerin İslami "entelektüel" bilginin ("aktarılan" bilginin zıddına) temelinde yer almaktadır ve bunlar gayb kelimesinin anlamından kaynaklanan ilimlerdir. Burada Şiilerin bize iman konularında taklidin yasak olduğunu açıkladığını hatırlayalım. Bir insan Allah'ave

3 Mevlânâ içtihat ve müçtehit kelimelerini Mesnevî'sinde yaklaşık 30 yerde kullanır. Bu kelimeyi sadece bir yerde Fıkıh ilmindeki kullanıldığı şekliyle teknik anlamda kullanır. (III, 3581), bunun dışındakileri tasavvufî anlamıyla; cehd, mücadele ve Allah yolunda nefse karşı mücadele anlamlarında kullanır.

peygamberlerine kulaktan duyma olarak inanmamalı, bunun aksine tevhid ve peygamberliğin gerçeği ve hakikatini anlayarak inanmalıdır.

İçtihat yoluyla elde edilen bilgi, Kur'an, Sünnet ve selefin görüşlerinin fıkhi sonuçlarıdır. Tahkik yoluyla elde edilen bilgi, imanın gerçeğini açığa çıkartmaktadır. Aslında, tüm iman konuları kesin olarak hakikatler alemine aittir. Tahkik gibi bu kelime de hak ile aynı kökten türemektedir. Gerçek, hakikat olmaya değen ve belli bir varlık aleminde gerçekten ve fiilen bulunandır. Felsefi terminolojide, hakikatlere mahiyetler adı da verilmektedir ve İbnü'l-Arabî'nin tasavvufunda buna ayan-ı sabite adı verilmektedir. Eğer hakikatler gayb alemine ait ise, bunun nedeniduyusal kapasitelerimizin bunları algılayamamasıdır, her ne kadar bunlar akılla, kalple veya iman gözü ile algılanabilir olsa da.

Görülebilir ve görülmeyen alemlerde mevcut olan her şey hakikatın bir şeklidir, veya, tanımlara bağlı olarak, bir hakikati açığa vurmaktadır. Hakikatlerin farklı biçimlerde ve düzeylerde gözüktüğü varlık mertebeleri vardır, bunlar entelektüel geleneğin konularıdır. Bunlar daha kesin ifadelerle Sufilerin Hazerat-ı Hamse veya Molla Sadra'nın teşkik-i vücud adı verdiği ifadeler yardımıyla ifade edilebilir. Tahkikin önemli bir kısmı, herhangi bir hakikatın ait olduğu özel varlık mertebesinin ayırt edilmesidir.

Metafizik, kozmoloji ve spritüel psikoloji, hakikatlerin ve hakikatlerin etkilerini icra ettiği alemlerin keşfedilmesi ve yorumlanması ile ilgilidir. Nakil bilgisi uzmanlarının aksine, Müslüman felsefecilerin hakikatleri modern bilimlerle ilişkilendirdiğimiz yollardan farklı yollarda incelediği bilinmektedir. Eğer bu böyle ise, bunun nedeni, felsefecilerin hakikatleri mümkün olan her muhtemel biçimde incelemeye odaklanması ve sadece nakil bilgileri bakımından önemleri bağlamı ile kısıtlı kalmamasıdır. Bunlar, şühûd aleminde ortaya çıkan eşyayı – kevn ve fesad alemi – tecessüm etmiş hakikatler veya görülmeyen hakikatlerin işaretleri ve ayetleri olarak görürler. Tüm hakikatlerin İlk Hakikatten kaynaklandığını ve geri ona döndüğünü kabul ederler.

Modern bilim adamlarının farklı disiplinlerde yaptığı tüm çalışmalar esas olarak “entelektüel” bilgi” ile ilgilidir, “nakil” bilgisi ile değil. Bilim adamları, nakledilen bilgi tarafından tanımlanmış olan uygun hareket yollarını keşfetmekle uğraşmazlar. Bunun yerine, geleneksel olarak anlaşıldığı şekilde hakikat düzeyleri ve dereceleri konusunda hiçbir bilgileri olmasa da, “hakikatlerin” keşfine eğilmişlerdir. İslami bilgi sınıflandırmasına göre, modern bilimin hakikatleri incelediğini söylemek demek, bunun, hangi düzeyde olursa olsun hakikatın doğası ile ilgili olan “iman” alanına ait olduğu anlamına gelir. Tıpkı Müslüman felsefecilerin ve bir çok Sufinin hakikatleri ve onların derecelerinin anlamak istemesi gibi – yani onlar, Allah'ın Kendi hakikatini ve

Onun hakikatının kainat için etkilerini anlamaya çalışmaktadırlar – aynı şekilde modern bilim adamları da “imanın” nesnelere kavramaya çalışmaktadır ki bunlar, “akıl” vasıtasıyla sağlam bir şekilde bilinebilecek hakikatlerdir. Bunlar en azından görünüşte taklit değil, tahkikle uğraşmaktadırlar. Bunun Mevlânâ'nın temsil ettiği gelenek bakımından önemi, tahkik ve taklit arasındaki farkı daha dikkatli bir şekilde ele aldığımızda daha netleşecektir.

Tahkik kelimesinin aslında bir İngilizce karşılığı bulunmamaktadır. Hak kelimesinin semantik alanı, gerçek, hakikat, otantiklik, doğruluk, uygunluk, geçerlilik, değerlilik, adalet, yükümlülük ve görev fikirlerini içermektedir. Hak, İslami dilde Allah'ın eş anlamlısı olarak sıklıkla kullanılan bir Kur'an ifadesidir. Bir ilahi isim olarak bu, Allah'ın her anlamda mutlak Hak olduğu ve Allah dışındaki her şeyin türevsel ve göreceli olarak hak diye ifade edilebileceği anlamına gelmektedir.

Tahkik, hak kelimesinden türetilen ikinci fiil türüdür. Bunun anlamı, doğru, gerçek, uygun ve yerinde olanın tesis/ tespit edilmesidir. Felsefi bilimlerin çerçevesinde, eşyanın hakikatini araştırmak, doğrulama, teyit etmek ve eminleştirmek anlamına gelmektedir. Tasavvufta Mevlânâ'dan çok zaman önce bu kelime hakkı bulma ve talepleri ile uyumlu olarak hareket etme bağlamında tartışılmıştır. İbnü'l-Arabi tahkiki, Allah yolundaki salikin hedefi olarak belirlemektedir. Başka yerde belirttiğim gibi, eğer İbnü'l-Arabi'yi yerleştirecek bir etiket seçmemiz gerekse idi – kabul edilebilecek ve amacını ortaya koyacak bir etiket – tahkike ulaşmış bir kişi olan muhakkik kelimesinden daha iyi bir ifade bulamayız. Hakkın basit bir şekilde Allah'ın adı olmadığı hatırlanabilmelidir.

Hakk kelimesi Kur'an'da 250 defa tekrar edilmekte, bir çok durumda yaratılan eşyaya matufen kullanılmaktadır. Bir çok ayeti kainat hakkında hakka uyumluluğu bakımından konuşmaktadır “O, gökleri ve yeri hak ile yaratandır” (6:73).

İbnü'l-Arabi genellikle hak ve Allah'ın yaratıcı faaliyeti arasındaki özsel korelasyonu vurgulamaktadır. Genellikle “Rabbimiz her şeye yaratılışını vermiş ve sonra ona doğru yolu göstermiştir” (20:50) ayetine atıfta bulunmaktadır. Bu ayeti, Allah tarafından her bir şeye verilen yaratılmış tabiatın o şeyin hakkı olduğu şeklinde yorumlamaktadır. Bir başka deyişle, her şey tam olarak olduğu ve olması gerektiği gibi yaratılmıştır. Ayrıca, Allah kullarından eşyanın hakikatini bilmelerini istemektedir. Burada İbnü'l-Arabi meşhur bir hadisi kullanmaktadır. Bu hadis şöyledir:

“Senin, nefsinin üzerinde hakkı vardır, Rabbinin üzerinde hakkı vardır, misafirin üzerinde hakkı vardır, eşinin üzerinde hakkı vardır; o yüzden her hakka hakkını ver.”

İbnü'l-Arabi okumalarında, her hak sahibine hakkının verilmesi evrensel bir durumdur. Bu sadece bu hadisin farklı versiyonlarında bahsedilmiş olan spesifik durumlara özgü değildir. Kur'an bize Allah'ın her şeyi hak ile yaratıldığını söylemektedir. Bu yüzden her şeyin, onlarla bir tür ilişkiye girmemize bağlı olarak bize karşı bir hakkı vardır.

Eşyanın hakkından bahsederken, İbnü'l-Arabi ve diğerleri nesnel gerçekliklerini ve fiili hakikati akıllarında tutmakta, ancak aynı zamanda o gerçeklik ve hakikate yönelik uygun insan cevabını da vurgulamaktadır. Eğer kişilere veya eşyaya Allah'ın kendilerine yaratılıştaki vermiş olduğu rol bakımından bakarsak, bunların her biri, gerçekte ve hakikatte temel bir hakka sahiptir ve kozmik alemde oynayacakları uygun bir rolleri vardır. Eğer bu eşya ile aramızdaki ilişkiye bakarsak, bunların "bizim üstümüzde" (aleyne) hakları vardır, yani onlara karşı sorumluluğumuz bulunmaktadır. Her şeyi var eden Gerçek ve Hakikat olan Allah, her şeye uygun ve doğru şekilde cevap vermemizi istemektedir.

Kur'an genellikle hak kelimesini, gerçek olmayan, yanlış, hükümsüz, uygunsuz, değersiz anlamındaki batıl kelimesinin zıddı olarak kullanmaktadır. Tıpkı Allah'ın her şeyi hak ile yaratması gibi, aynı zamanda "Gökleri, dünyayı ve aralarındakini batıl olarak yaratmadık" ayeti de söz konusudur (38: 27). Bir başka deyişle, Allah'ın yarattığındaki hiçbir şey gerçek dışı ve yanlış değildir, hiçbir şey değersiz ve uygunsuz değildir. Her şey olması gerektiği gibi, Allah'ın erdem ve adalet standartları ile uyumludur.

Tabi ki evrensel düzen kuralına bir kısmi istisna söz konusudur, bu da insandır. Her ne kadar Allah insanları oldukları gibi, hataları ve uygunsuzlukları ile yaratmış olsa da, kendilerine aynı zamanda serbest irade ve sorumluluk vermiştir ve bu eksikliklerinin üstesinden gelmelerini istemektedir. Onun çağrısını takip etmedikleri sürece, Rabbin onlar üzerindeki hakkına göre yaşamamaktadırlar. Bu noktayı yansıtan bir çok ayetten birisi de şudur: "Görmüyor musun ki göklerdeki ve yerdekiler, güneş ve ay, yıldızlar ve dağlar, ağaçlar ve hayvanlar ve insanların çoğu Allah'a secde etmektedir?" (22:18)

Bir başka deyişle, kainatta bulunan her şey Allah'ı hak olarak tanımakta ve buldukları var oluşun sorumluluğunu kabul etmektedir. Evrende bulunan durumları itibariyle, Allah'ın gerçekliğini ve hakikatini tanımakta ve hakkını vermektedir. Sadece özel durumları itibariyle insanoğlu Allah'a, insanlara ve eşyaya haklarını vermeyi reddedebilmektedir.

Her şeye hakkını vermek için, insanlar hakkın farkına varmalıdır. Hiçbir şeyin gerçek dışı, yanlış veya uygunsuz olduğunu hayal etmemelidir. Hiçbir yaratılış aslında batıl değildir. Eşyayı yanlış gören ve haklarını fark etmeyen

insanlardır. Ku'ran bize şunu söylemektedir: “Hakkı batılla karıştırmayın, hakkı bilerek saklamayın” (2:42). Bu şekilde insanların doğal dünyada, toplumda ve kendilerinde yüz yüze geldikleri eşyaya, farklılıklara, anlamsızlıklara ve yanlışlıklara bakmak, insanların her şeyi olduğu gibi görme kabiliyetlerine geri dönmelerine yardımcı olacaktır. Mevlânâ ve diğer bir çok Sufi'nin öğretileri, hakkın farkına varma konusundaki bu gafletin üstesinden gelme konusuna odaklanmaktadır ki bu, Allah'ın birliği ve sonuçlarının kabulünü kasten ve bilinçli olarak reddetmekten kaynaklanmaktadır.

Mevlânâ'nın öğretileri insanlara anlayış ölçüleri dahilinde hitap etmek olan peygamberlerin mesajlarını teyit etmektedir. “Biz bir peygamberi ancak kavminin lisanı ile gönderdik ki onlara o mesajı açıklasın” (Kur'an 14:4). Genelde insanlar o şekilde yaratılmıştır ki, en azından, eşyanın hakikatini görememekte ve hak ve batıl arasındaki farklı söyleyememektedir. Peygamberler doğru ve yanlış, gerçek ve gerçek dışı, hak ve batıl arasında bir ayırım yapmaktadır. Yaratılış itibarıyla her şeyin bir hakkı vardır, ancak Hz Muhammed bile Allah'tan kendisine eşyanın hakikatini göstermesini talep etmiştir. Kur'an'ın kendisi (herkese teşmil ederek) “Rabbim ilmimi artır” (20:114) diye dua edilmesini önermektedir. Bunun insanların fizik, mühendislik ve sosyolojideki bilgilerini arttırmalarını Allah'tan talep etmeleri gerektiği şeklinde anlaşılması doğru olmaz. Burada önemli olan konu, eşyanın hakiki mahiyeti ve varlıksal durumu muza cevap vermenin uygun yolları hakkındaki bilgidir.

Demek ki Allah peygamberlerini hak ve batıl arasında bir ayırım yapmaları ve hak ile uyumlu olarak nasıl hareket edileceğini göstermeleri için göndermiştir. Kur'an'ın belirttiği gibi, “Allah kelimeleri ile hakkı gerçekleştirmek ister” (8:7). Ayet bundan sonra hakkın farkına varılmasının “batılın hükümsüz kılınması” ile beraber olacağını belirtmektedir. Bir başka deyişle, insanlar eşyayı yanlış anladığını fark etmeli ve eşyanın oluş şekli konusunda doğru bir görüş elde etmeye çalışmalıdır.

Kişinin bu bakışının düzeltilmesi eşyanın, Allah'ın işaretleri ve faaliyetleri bakımından şeffaf olarak görülmesini de içermektedir. İnsanlar fenomenin ardında yatan nomeni görmelidir. Zahirden batına, biçimden anlama, yüzeyden içyüze, maddesel nesneden gerçekliğe geçmeye çalışmalıdır. Bu, genelde batıl olarak algılanan her şeyin sadece hakkı ayırt edildiğinde uygun şekilde anlaşılacağı kabulünü gerektirmektedir. Genellikle yanlışlığı ve kusurları görüyor olmamız da hakkın her zaman orada olduğunu kanıtlamaktadır.

Mevlânâ'nın de belirttiği gibi:

“Hak olmadıkça bâtil meydana çıkmaz; Ahmak, kalp parayı altındır ümi-diyle alır. Dünyada yürüyüp duran geçer akça olmasaydı, kalp paralar nasıl harcanabilirdi?”

Doğru olmasa nasıl olur da yalan olur? O yalan, doğruyla aydınlanır.

Öyleyse, bütün sözler bätıldır deme; bätillar, hak ümidiyle gönüle tuzak kesilmişlerdir.”(II 2928-29, 33)⁴

Şu noktanın belirtilmesi gerekir ki eşyanın olduğu gibi görülmesi hiçbir şekilde her şeyin bir görülmesi demek değildir. Hakikate varmayı amaçlayan Sufiler, her şeyde birliğin görülmesinin tehlikeli bir sarhoşluk hali olacağını kabul etmektedir - her ne kadar bu “Nereye dönerseniz dönün, Allah’ın vechi oradadır” (2:115) ayetini bilemeyen bir ayıklıktan daha iyi olsa da. Vahdet-i vücut ifadesini eleştirmiş olan Sufiler veilahiyatçılar da, hak ile batıl arasında gerekli olan ayrımı yapmadan “Her şey O’dur” (heme ost) sarhoşluk halini belirtecek şekilde anladıkları için bu ifadeyi eleştirmişlerdir. İbnü’l-Arabî’nin genellikle işaret ettiği gibi, Allah’ın yüzü her şeyde görülmelidir, ancak aynı zamanda Allah’ın her yüzünün kendine özgü olduğu da görülmelidir. Allah yüzünü eşyada sonsuz çeşitlilikte gösterir. Allah’ın öfkeli yüzü ile merhametli yüzünü, dalaleti veren yüzü ile hidayeti veren yüzünü karıştırmak cesurca ve tehlikelidir. Allah’ın yüzünün sonsuz tecellilerinin her birinin bir hakkı vardır ve her biri bu yüzle karşılaşanlardan o yüze özgü bir cevap talep eder.

Mevlânâ genellikle sekr dilini konuşmaktadır, ancak aynı zamanda bunun eşya arasındaki gerçek farklılıkları göz ardı eden akli-uyuşturucu bir sekr olmadığını da bize hatırlatmaktadır. Bu aslında eşyanın gerçek durumu konusunda özgürleştirici bir görüşür ve sadece dünya insanların “ayıklığı” – ki buna biz bugünlerde sağduyu veya nesnellik adını veriyoruz – ile karşılaş-tırıldığında sarhoşluk olarak gözükmektedir. Ayık olanlar cüzi akıllarına sapsanıp kalmışlardır ve Allah’ın nuru ile bakamazlar. Sekr halindeki ise, aklın akli üzerindeki krallar gibi sağlam durumdadırlar. (III 2527).

Mevlânâ’nın dile getirdiği geleneksel İslami görüşte, peygamberler ve veliler Allah’ın yüzünü her şeyde görmektedir, ancak aynı zamanda hak ile batıl, doğru ile yanlış, uygun ve uygun olmayan arasını da ayırmaktadırlar. Her şeyin bir hakkının olduğunu ve Mutlak Hakkı açığa vurduğunu bilmektedirler, ancak aynı zamanda bir çok insanın batıla yenik düştüğü ve eşyanın hakikatini göremediğini de bilirler. Bunların tek rolü, insanlara doğru bir şekilde algılama ve hareket etme talimatını vermektir. Bu farkındalığı Allah yolunda ilerlemek için bir zorunluluk olarak görürler. Mevlânâ’nın de belirttiği gibi:

“Herşey hak diyen kişi, ahmağın biridir; her şey batıl diyen kişi de kötü kişidir.” (II 2942)

4 Beyitlerin tercümelerinde Abdülbaki Gölpınarlı tercümesinden faydalanılmıştır. Bk. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevi ve Şerhi*, Şerheden:Abdülbaki Gölpınarlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2000.

Özetle, tasavvuf geleneği için, tahkik doğru ile yanlış, gerçek ile gerçek dışı, değerli ile değersiz arasında ayırım yapma sürecidir. Her şeyin hakikatinin anlaşılmasını ve Allah'ın cömertliği, rahmeti ve adaletini göz önünde tutarak her şeye tam olarak hakkının verilmesini gerektirmektedir. Bu yaratılışı olduğu gibi görmeyi gerektirmektedir – zira her şeyi mutlak Hak yaratmıştır ve hiçbir şey boşuna yaratılmamıştır. Bu, Allah, insanlar ve kainattaki kozmik dengeyle uyum içinde hareket etmek anlamına gelmektedir. Her şeyin haklarını kabul ederek kişinin Allah'a ve diğerlerine karşı olan sorumluluklarını yerine getirmesini gerektirmektedir.

Mevlânâ tahkik (ve bu kelimeden türeyen muhakkik) kelimesini eserinde birkaç defa kullanmaktadır. Her kullanımında da, yaygın anlamda kullanılan taklidin zıddını ifade etmektedir. Basitçe ifade etmek gerekirse taklit, bilgiyi kulak yoluyla edinmektir. Bir gerçeği sadece gerçek olduğu için bilmek değil, birileri doğru dediği için kabul etmektir. Kişinin öğretmenlerinden, ana babasından, arkadaşlarından, uzmanlardan, yetkililerden, kitaplardan vs. duyduğuna inanmasıdır. Kişinin bilgisini bilginin kaynağından, yani içimizdeki akıl olan Allah'ın nurundan değil, diğer başka kişilerden almasıdır.

Taklit mutlak anlamda kötü bir şey değildir. Fıkhî bakımdan bu tahkikin bir hazırlayıcı adımıdır. İnsan Allah'tan ve peygamberlerden eşyanın bilgisinikulaktan duyma olarak kabul eder. Ancak, peygamberlerden “Allahtan başka ilah yoktur” bilgisini duymuş olan sağlam bir akıl, sezgisel ve kesin bir bilişle bunun eşyanın hakikati olduğunu bilir. Burada gelenek fitrattan, hakkı ayıran temel insankapasitesinden bahsetmektedir. Ancak bu bilgi alışkanlıkla öğrenildiği düzeyde kalırsa ve fitrat harekete geçirilmezse, insan hakikati göremez.

Şurası açıktır ki öğrenmenin amacı sadece bilgi toplama değildir. Amaç; eşyayı doğru öğrenmek ve uygun şekilde kabul etmektir. Bunu yapmak için, tüm eşyanın kendilerini yaratmış olan Mutlak Hakka, Sonsuz Hakikate nispetle anlaşılması gerekmektedir. Bir başka deyişle, tahkik kavramına dahil olan mesaj; Allah'a nispetle anlaşılmadığında hiçbir şeyin doğru, hak ve sahîh şekilde bilinmeyeceği ve durumun hakkı tam olarak anlaşılmazsa hiçbir faaliyetin gerçekleştirilemeyeceğidir. Mevlânâ'nın Mesnevî'si baştan sona tahkike ulaşma yolları ve imkanlarını anlatmaktadır.

Taklit yoluyla bilmek ve fiiliyatta bulunmak insanların çoğunda yaygın olan durumdur. İnsan, taklide sağlam bir temel bulmadan, yani hakikate giden yolu göstermiş olan peygamberleri ve evliyaları taklit etmeden taklitlen kurtulamaz. Eğer insan bunu doğru ve samimi bir şekilde yaparsa, kişiye hakikat yolu gösterilmiş olur – ki her durumda hakikatin birçok derecesi bulunmaktadır. Kesin olan şey ise, doğru bilginin doğru bir rehberin yardımı

olmadan öğrenilemeyeceğidir. Diğer Sufiler gibi Mevlânâ da Hakikat yolunda kılavuzların gerekli olduğu konusunda ısrar etmektedir. Bir yerde kılavuzlara “yoldaş” diye hitap etmektedir. Şöyle der:

“Sana okyanustan su getirecek iyi bir rehberle ulaşman gerekir, sana okyanustan su getirir.

Bu rehberin sana ilk faydası seni taklitten kurtarmak tahkike ulaştırmaktır Tahkike ulaşana kadar o yoldaştan ayrılma.” (V 566 – 68)

Dünyanın tam anlamıyla hakikatine varmak, peygamberler ve büyük velilerin ulaştığı bir bilgi ve uygulamadır. Taklit, çocuklar gibi düşünen ve hareket eden bizim gibi insanların yoludur. Mevlânâ’nın dediği gibi:

“Yoldaki çocuğun düşüncesi nerde, erlerin düşünceleri nerde? Onun kurntusunu nerde, dosdoğru gerçek nerde?

Çocukların düşünceleri ya dadıya yamanır, ya süte; ya kuru üzümle ceviz kurarlar, ya da bir ağlamadır, tuttururlar.

O taklitçi de illetli çocuğa benzer; isterse ince konulara dalsın, delil gösterebilir.” (V 1287 – 89)

Bu durumda tahkik, eşyayı gerçekten olduğu şekilde bilmek ve uygun şekilde hareket etmektir. Eşyayı olduğu haliyle bilmek insan ruhunun özünde bulunan bir yetenektir, buna gelenek “akıl” adını verir. Mukallitler eşya hakkında duydukları şekilde konuşurlar, ancak muhakkikler bilgiyi birinci elden sunarlar. Mukallitler dışarıdan bilgi arayışında bulunurlar, ancak kendi kalplerine yerleştirmekte zorlanırlar. Mevlânâ ikinci elden elde edilen bilgiyi eleştirirken, bize herkesin gören kalbi bulması gerektiğini söylemektedir:

“Gözün varsa bir bak da gör, ama kendi gözünle bak; hiçbir şeyden haberi olmayan bir akılsızın gözüyle bakma.

Kulağın varsa kendi kulağınla işit; ahmakların kulaklarına ne diye rehin oluyorsun.

Taklide uymadan bakmayı huy edin; kendi aklını koru, onu düşün.” (VI 3342 – 44)

Mevlânâ’nın aşka yüklediği temel görevi neden göz ardı ettiğim sorulabilir. Birincisi, Mevlânâ’nın öğretilerinde aşkın önemini hatırlatmanın bir gereği yoktur. Ve ikincisi, bir çok yorumcu, aşkın önemini, Mevlânâ’nın akla vermiş olduğu rolü küçümsemek amacıyla kullanmıştır. Ona göre aşk ve tahkike ulaşmış bilgi beraber gitmektedir. Eşyanın hakikati bilinmeden Allah sevilmez, ve Allah sevilmeden eşyanın hakikati bilinemez. Taklit bilgisini tahkik bilgisine dönüştüren aşkın ateşidir. Mevlânâ aşkın “ebedi Maşuk dışında her şeyi yaktığını” söylemektedir (V 588). Aşk insanın her nispi hakikatte Mutlak Hakkın yüzünü görmesine izin verir.

“Hak şarabını aşk kaynatır, çoşturur, hakka gizlice o sâkilik eder.” (III 4742)

Bugünlerde taklit hakkında konuşan çoğu kimsenin bunu sadece nakil bilimleri bağlamında yapması çok ilginçtir. Bu yüzden, konunun sadece geçmişteki dindar alimleri körü körüne basitçe taklitle ilişkili olup olmadığıyla ilgilenmektedirler. İslam toplumlarının başarısızlıkları İslam hukukunu modern dünyaya ayarlayarak çözülebilecekmiş gibi sadece fıkıh ve şeriata odaklanırlar. Bunun aksine Mevlânâ'nın şeriata herhangi bir itirazı yoktur, her ne kadar ulemanın sıradan hallerine karşı herhangi bir saygısı olmasa da.

Bu ne şekilde olursa olsun, Mevlânâ dinin fûruatı – yani ritüeller ve toplumla ilişkili olan ve içtihat sorularında ele alınan emir ve yasaklar - hakkında konuşmamaktadır. Aksine, Mevlânâ'nın Mesnevi'nin hemen başında demiş olduğu gibi o, “dinin asıllarının asıllarının asılları ile” ilgilenmektedir – doğru iman, doğru anlayış, doğru niyet, doğru aşk.

Eşyayı olduğu gibi anlamak ve anladığı şeye iman etmek için, insanın mutlak ve sonsuz hakkın niteliğini kavraması ve gerekli ayrımları yapabilmesi gerekmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, Allah'a imanın şubelerinin çoğunluğu gayb alemine, görülmeyen aleme şamildir ki bu, saf akıl, ilahi nur, öte dünya ve ruhun potansiyelinin açılmasını içermektedir. Ayrıca, tüm kavramların ve fikirlerin zihinde bir varlık biçimi olduğu göz önüne alındığında, aldanma, illüzyon ve yanlışlık da hakikat alemine aittir, bunlar hakkın ışığı ile engellenebilir.

Bildiğimiz gibi Mevlânâ genellikle felsefecileri alaya almaktadır, ancak onun boş bir eleştiri yaptığını varsaymak büyük bir yanlış olacaktır. Örneğin, açık bir şekilde felsefecilerle hakk-ı evvel adını verdiği ilk hakikat üzerinde mutabıktır. Ayrıca kendileri ile mebd ve mead kavramını da paylaşmakta, görünür dünya düzeyine iniş ve daha sonra Allah'a çıkışı açıklamaktadır. İnsan gelişiminin “evrimsel” olarak nitelenen yapısı bir çok ilk dönem felsefecilerinde de bulunmaktadır, çünkü bu basitçeruhun Allah'a dönme yolunda geçmiş olduğu aşamaların açıklamasıdır.

Mevlânâ felsefecileri eleştirirken, aklında peygamberliğin gerekliliğini reddeden ve gaybın mevcudiyetini inkar eden ve sadece kendi hisleri ile doğru ve gerçeğin kavranabileceğini düşünen felsefecileri göz önüne almaktadır. Bu örneğin inleyen kütük hikayesinin yeniden anlatımında yer almaktadır. Yeri değiştirildiğinde kütük inlemeye başlamıştır. Hikayenin önemini açıklarken Mevlânâ, mucizevi olayları inkar edenleri eleştirmektedir. Bunu yaparken, “her şeyin konuşması”na atıfta bulunmaktadır ki bu bir çok Sufi tarafından beyan edilen bir fenomendir (ve Kur'an'da – 41:21 – bahsi geçmektedir). Aynı zamanda, akli anlayışın, kalp gözü adı verilen keşif bilgisi ile tamamlanması gerektiğini öne sürmektedir:

“Felsefeci aklınca düşüncelere dalar, fikirler yürütür, zanlara kapılır da, cansız sandığı varlıkların dile gelmelerine, konuşmalarına inanmaz. Ona de ki: “Sen git de başını duvara vur”

Suyun sözünü, toprağın sözünü, balçığın sözünü ancak gönül ehli duyar, anlar; sen anlayamazsın.

Hannane (İnleyen) Direği'nin iniltisini inkar eden felsefeci, velilerin duygularına yabancıdır.

O der ki: “Velilere karşı gönüllerinde uyanan seveda, aşırı sevgi, insanlarda bir çok hayaller yaratır, onların düşüncelerini etkiler de onları olmayacak şeylere inandırır.

Gönlünde şüphe olan, kıvranıp duran kişi de dünyada gizli bir felsefecidir.” (I 3280-81, 85)

Eğer bu Mevlânâ'nın bir felsefeci tanımını ise – “kalbi şüphe içinde ve eğri- lip bükülen işi” -bu durumda bugün bu başlığı hak eden birkaç alim ve bilim adamı olacaktır.

Diğer bir yerde Mevlânâ felsefeyi, insanların bu dünyayı araştırmak, fiziksel nesnelere manipüle etmek ve kendilerini eşyanın hakikatini aramaktan saptırmak için türettikleri farklı akıl bilimlerinde dahil etmektedir.

“Altın işlemeli kumaşlar dokumak, denizin dibinden inciler çıkarmak,

Hendese bilgisinin incelikleri, yahut hey'et, hekimlik bilgisi, felsefe,

Hep bu dünyaya bağlıdır; bunlar, adama, yedinci kat göğün üstüne çıkılacak yolu göstermez

Bütün bunlar, ahır yapma bilgisidir; ahır da öküzün, devenin varlığına destektir.

Hayvan, birkaç gün geçinsin diye şu aptallar, bu bilgilere, gizli, ince şeyler adını takmıştır.”(IV 1515-19)

Eğer Mevlânâ bugün burada olsaydı, modern bilgi çeşitlerinin aslında hak ve batılı işlemek için anlaşılması zor yöntemler olan “gizemlerle” durağan ve delicesarhoş olmuş bilimler ve teknolojilerle inanılmaz düzeyde kısıtlı olduğunu görecektir. Bu tür tüm bilgilerin ilk özelliği, incelenen, açıklanan ve kullanılan şeyin hakikatini göz ardı etmesidir. Eşyanın hakikati sadece eşyayı gerçeklik içindeki genel bağlamlarına yerleştirerek tespit edilebilir ve bu onların oldukları şekliyle anlaşılması anlamına gelir, Varlıktaki köklerinden veya Mebde ve Mead küresel bağlamındaki durumlarından izole bir şekilde algılandıkları şekilleriyle değil.

Şu noktanın hatırlanılması gerekir ki tahkike erişmek sadece bir bilişsel faaliyet değildir. Kişi eşyayı oldukları haliyle görmelidir, ancak aynı zamanda her bir hak sahibine de hakkını vermelidir. Hakikatin tüm doğru ve gerçek bilgisi, Yaratıcıya ve yaratıklarına karşı sorumluluk içermektedir. Bilgi eyle-

mi bilen üzerinde ahlaki ve etik iddialar sergilemediğinde, bu bilenin durumunun hakikatini kavrayamadığının ve hakkı batıla karıştırdığının bir kanıtıdır.

“Durağan ilimlerin” batıl üzerine odaklanması, bunların her yönden yanlış, gerçek dışı ve geçersiz olduğu anlamına gelmez. Bu, bunların eşyayı genel bağlama konumlandırma bakımından ve insanın Allah’a, diğer yaratıklara ve ruha karşı olan sorumlulukları bakımından batıl olduklarını ifade eder. Bir başka deyişle, bu tür bilgi ucu kesik ve yüzeyseldir. Tabii ki bir şeylerin yapılması için son derece kullanışlıdır – bu bilimlerin ampirik geçerliliği konumuz değildir. Her halükarda, durağan bilimler ve teknolojiler bize yapılan şeylerin yapılmasının gerekli olup olmadığını yoksa yapılmadan bırakılmasının mı daha iyi olacağını söylemez. Sadece eşyanın hakikatini bilecek- Hakikatin genel bağlamında onun için neyin hak olduğunu – yapılması gerekli şeyler sorusuna cevap verilebilir.

Bir başka deyişle, Mevlânâ ve geleneksel tahkik bakış açısından, modern bilgi özünde dar görüşlüdür. Özünde tahkike muhaliftir, aynı temelde taklide benzemektedir. Daha ileri giderek şunu diyeceğim ki modern bilim ve öğrenmenin en can alıcı özelliği, açıkça taklit üzerine bina edilmiş olmasıdır. Bu ilimler tanım itibarıyla kümülatiftir. Hiçbir muhakkik yoktur, çünkü eşyanın hakikatine hitap edilmediğinde muhakkik diye bir şeyden bahsedilemez. Modern bilgi tamamen daha önceki bilim adamları ve alimlerin sağlamış olduğu bilgiler ve teorilere dayanmaktadır. Kişinin, eşyanın gerçek hakikatini, tahkik ederek kendisinin bulmasının imkansız olduğu savunulur. Kaçınılmaz sonuçlarıyla birlikte modern düşüncüyü takip eden post-modern ilimde, hakikat ismini hak edecek bir şeyin olduğu düşüncesi tamamen absürttür.

Bugün İslam dünyasının yaşamış olduğu ironilerden birisi de, bilimsel “araştırma” için kullanılan kelimenin tahkik olmasıdır. Mevlânâ’ya göre bu dilin tamamen ters çevrilmesidir, çünkü modern bilgi taklide dayanmaktadır ve bu bilimi uygulayanlar mukallitlerdir. Bireysel bir bilim adamının elde edebileceği ampirik bilgi sadece daha önceki bilim adamlarının teorilerine ve denetlerine dayanmaktadır. Kendisi bunu doğruladığını ve dolayısıyla seleflerinin bulgularını geçerli kıldığını düşünebilir, ancak bu bilgi eşyanın doğasına ilişkin başta yapılan bir yanlış algılamaya dayanmaktadır, bu fenomenin yakalanamaması Mutlak Hak tarafından bilinen ve tespit edilen numenin açılımları olabilir. Bilgi ve anlayışın esas temelinde herhangi bir geri dönüş yoktur – ki bu ruhun temelinde bulunan akıl veya kalptir – çünkü modern dünyanın araştırmacıları bilgiyi kendileri dışında aramaktadır. Hakikat alanına araştırmacı olarak herhangi bir erişimleri söz konusu değildir. Alim ve bilim adamı olarak bilen nefsi bilemezler.

Taklit modern bilginin temel özelliğidir. Ayrıca tahkikin dereceleri olduğu gibi taklidin de dereceleri vardır. Bir zoologun bitki örtüsü bilgisindeki taklidi, bir ders kitabı okuyan bir öğrencinin taklidinden, veya bir televizyon belgeselinden bir şeyler öğrenen bir mühendisin taklidinden farklıdır. İnternette alınan bilgiler için, illüzyondan ayrılamayan “sanal” bilgi için ne söylenebilir.

Burada belirtmek istediğim nokta şudur: Mevlânâ'nın öğretilerini daha derinden incelediğimizde ve genellikle onun adına sunulan hissi beyanların ötesine geçtiğimizde, modern insan için oldukça çetin bir mesajın olduğunu göreceğiz. O, sadece genel halk değil, aynı zamanda konuştuklarını bildikleri varsayılan uzmanlar, bilim adamları, mütehassıslar ve alimler de aslında mutlu bir şekilde şarkıyı söylemektedir: *khar biraft u khar biraft u khar biraft*. Hepimizin sahip olduğu eşekler satılmıştır ve biz de alınan parayla eğlenmekteyiz. Taklidimizde eğleniyor, anlamadığımız şarkılar söylüyoruz. Gecede kalmış atalarımızdan çok daha fazla bir şeyler bildiğimizi hayal ediyoruz. Kendi durumumuzun önemini kavramış değiliz. Batıda yaşıyoruz. Sadece dünyanın ve ruhlarımızın hakikatini görememekle kalmıyor, aynı zamanda bir hakka sahip olabilecek her şeyi inkar ediyoruz. Okullar, devletler ve medyanın bize sunmuş olduğu bilgilerle tatmin oluyoruz. Tüm bilgimizi kulaktan dolma, iman veya kör taklit temelinde alıyoruz. Tahkik konusundaki tek girişimimiz, bazı kaynakları diğerleri üzerinde tercih etmek (örneğin, tabloitler yerine The Guardian'ı). Kendimizin mukallit olduğunun hiç farkında değiliz - peygamberlerin ve velilerin mukallitleri değil, kendimiz gibi diğer mukallitlerin mukallitleriyiz. Kendimize gelip hayıflanmaya başlamak sadece biraz zaman alacak.

Mevlânâ'nın tahkik yolunun hedefi, kişinin kendi nefsinin hakkını bilmesi ve dolayısıyla Allah'ın, toplumun ve dünyanın hakkını bilmesidir. Bunları, tüm bilgilerin temelinde, ruhun kökeninde bulunan, Allah'ın verdiği akıldan kaynaklanan bir kesinlikle bilmektir.

Fihî mafih'ten alınma, tahkik yolunun doğasını açıklayan bir pasajla yazıma son veriyorum. Mevlânâ muhakkiklerin bilgisi hakkında konuşmaktadır.

“Zamanın değerli alimleri, ilimlerde saçlarını ağartır. Onlar, kendileri için hiçbir şey ifade etmeyen eşyanın bilgisini almışlar ve kavrayışına sahip olmuşlardır. Kendileri için bundan daha önemlisi ve kendilerine daha yakın olanı, kişinin kendi benliğidir, ancak onlar bunu bilmezler.”